

Mária Terézia egyházipolitikája és annak következményei az unitárius egyházban.

(Folyt.)

Az egyes ekklezsiák történelmében talán a leginkább meglátszik a Mária Terézia egyházipolitikája által követett elnyomás. Nagyon mostoha bánásmódban részesültek minden oldalról. Az elnyomó hatalom nemcsak politikai, magánjogi, gazdasági téren működött, hanem a családi szentélybe is behatolt. A jezsuiták végezték a missioi munkát. Ők térítési céljaikat párosítva pénz és vagyonszerzési vágyaikkal, némely vidéken a legdurvább visszaéléseket követték el.¹ A hatóságokkal egyetértve korlátozták az unitárius jogok működési körét. Nem engedték, hogy ezek leányekklézsiákban ésszorványban levő hiveiket látogassák. Ilyen helyeken a hivatalos szolgálatot az odavaló plébanos végezte. S ha valamelyik pap mégis meglátogatta beteg hiveit, azokat vigasztalta, urvacsorát adott nekik, ez már nagy hiba volt, a miért a büntetés is kijárt. Az unitárius pap vegyes házásokat nem eskethet meg, ezt a katolikus pap végzi, a ki minden egyes esetben a felektől születendő gyermekeik vallására vonatkozólag reverzalist kért. A harmadizi nőülésre a dispensatió jogot elvették. Gagyí Pálfi Dénes feleségül vette Désfalvi Simon Mihály leányát, Juditot. A gagyí pap összeadta őket. A konsistorium meghagyja az esperesnek, hogy az „illegaliter egybe kelt szeméjket asztaltól és ágytól árcealja és a mig a felséges gubernium confessiója szerint dispensatiót nem parancsolnak, addig ne cohabitáljanak.”² A r. kath. papi törvényszék is sok visszaélést követett el. Az unitar. házaspárt, ha azok valamelyike a r. kath. hitre tért, azonnal elválasztotta. Nyárád-szt.-mártoni lakos: Iszlai Iszlai István jobbágyát: Ats Andrászt az unitar. pap Simon Erzsébettel összeeskette. „De az aszszony-ember — írják 1764 jul. 9.-én Sándor Ferencz marosköri r. kath. esperes és Olti István szentháromsági plébános — meg-

¹ Egy református gyermekkel történt, a miért ezt mondotta: Inkább meghal, mintsem vallását változtassa, bevitték residentájukba s ott „hajánál fogva felakasztották, lábai alá tevén valami faszegeket, hegyeseket, melyeken sokáig nem állhatván, odaigérte magát.” H. i. m. 276. l.

² Prol. gen. cons. II. 323. l.

ismervén az valóságos és igaz hitet, convertált ad fidem Romano-catholicam; férje pedig Áts András megmaradott, maradni is kíván in sua secta unitaria. . . . Simon Erzsébet is többég elébbeni férjével, mint unitariussal lakni semmiképpen nem akarván, azért elébbeni házasságát Áts Andrással nem akarja ezután követni. Innen . . . a férfinak és asszonynak szabados és kötél nélkül való élet engedtetett és engedtetik.¹ Az unitar. férfinak vagy nőnek más vallásúval való egybekelését csalásnak, cselnek nyilvánítva, elválasztják. Jobbágyfalvi Szásztelki István unitar. vallású házasságot kötött Pap Judit görög hitű nővel. „Ismer-tessék meg ez a dolog — mondja Sándor Ferencz kath. esperes — mert az ilyesféle *csalást és csel*t a törvény nem oltalmazza“ . . . A papi törvényszék a személyek között semmiféle okot, mely együttélésüket megakadályozta volna, nem talált és mégis a házassági kötelék alól az illetőket feloldották.² Az unitar. papnak csak unitárius vallású gyermeket szabad keresztelni, és ugyanezt a bábaasszony is elvégezheti. Egyházi bíróságunk a feslett élet, paráznasáért járó büntetést vagy egyáltalán nem, vagy pedig igen enyhén gyakorolhatta. A katolikus ünnepeket az unitar. pap hívei előtt ki kellett hirdesse és azok megtartására vigyázzon. 1767-ben „keményen kezdték a katolikus ünnepeket observáltatni.“ A kiről megtudták, hogy bár mit is dolgozik „várdára vitték és jól meghuzván bocsájtották el . . . A nemes emberek szekerét még a mezőről is béhajtották.“³ A katolikus egyházi építkezéseknél a protestansok s így az unitáriusok is igás és kézi munkára voltak kötelezve.⁴ A kath. templom, iskola, és más parochialis épületek építésénél a polgároknak vallás-különbség nélkül kellett dolgozniok. Ez nem volt kölesön munka, sőt az unitariusoknak saját költségükön végzett templom, iskola-javításaikat is csak sok kéréssel, folyamódással vagy még erre sem engedték meg. Marosszéken, Kálban és Gálfalván az unitariusokat megromlott templomaik kiigazítása miatt perbe fogták és éveken át zaklatták őket, míg végre 1000 forint büntetés lefizetése után a templomok kinyitását és az istentisztelet tartást megnyerték.⁵

Ekkléziáinkban az említett jogtalanságok napirenden voltak. Némely helyeken még tovább mentek az igazságtalanságokban. A Bethlen Gábor alatt hozott törvényt — a főtemplomhoz mindenütt azon vallásfelekezetenek van joga, melyhez a lakosság többsége tartozik — kijátszották. A katolikusok nagy gondot fordítanak arra, hogy ők legyenek többségben. Lelket halásznak, a mire

¹ Maros dioec. unitar. prot. IV. 199. l.

² Maros dioec. prot. IV. 112. l.

³ Halmágyi i. m. 321.—22. ll.

⁴ Pokoly: Az erdélyi ev. ref. egyh. tört. III. 110. l.

⁵ Prot. gen. cons. 3, 16. stb. ll.

egy igen jó eszköz a „fundus convertitarum“, térítési alapítvány.¹ Ez alapot gr. Batthyány püspök teremti. Fredetileg „20 (husz) áttért fiu és leány tartására“ szolgált. 1768—9-ben az alap már 18700 (tizennyolcezerhatszáz mf -ra) emelkedett. 1774. jul. 2.-ától Mária Therezia is évi 3000 (háromezer) frt.-tal segélyezte. A térítés kolozsvári jó példáját — (mert eleinte csak Kolozsvárt térítették az alapítvány segélyével) kiterjesztették az egész országra s a kir. főkormányzók, r. kath. egyházügyi bizottság, a hazai politikai és egyházi hatóságok közvetítésével rendszeresen folytatták.²

Ha ilyen úton, pénzzel való térítéssel sem érték el a többséget, akkor a guberniumhoz fordultak. A gubernium, mint érdekelt fél az ügy megvizsgálására több tagból álló bizottságot küldött ki. A lelkek számbavételénél a bizottság saját tagjait is a katolikusokhoz olvasta. Ha még így sem voltak elegend, egy-egy nagyobb családu „oláh“ embert szállítottak oda, hogy a míg a templomot elveszik, mondja magát katolikusnak.³ Mikor aztán végre többségben voltak, az unitár. templomot, iskolát s a vele járó parochialis javakat kegyelem nélkül elvették. Az unitárius papok, mesterek hiveik számának ilyen úton v jó szaporítása szigoruan meg volt tiltva. A gubernium gondoskodott erről. 1742-ben a konsistorium a gubernium rendeletére következő utasítást küldi papjainknak. „Más valláson levő személyeket ne vegyenek át, hanemha in antecessum declarálják magukat unitáriusoknak lenni . . . Másként ab officio amoveálatnak.“⁴ Bizonyára e szigoru tilalom nélkül sem téríthettek volna az unitáriusok, hiszen ha valaki „apostata“ lett „ante citationem fogdosták, tömlőzözték, vexálták.“⁵

A katolikusok működésének könnyítésére szolgáltak a vallásügyi bizottságtól kiküldött parancsok is. Aranyos és Ud-

¹ Jakab E. A r. kath. hittérítési alap rendeltetése és története. Ker. Magv. XVIII. 99—105. ll.

² Hogy ez intézkedés eredménnyel járt, azt sajnosan bizonyítja a következő táblázat:

Kimutatás a különböző évek (1775—1780) alatt katolikusá lett unitáriusokról. E kimutatás az 1775—1780-ig a térítési alap hatása következtében áttértek létszámának csak egy nagyobb részét közli. I. Kolozsdobokai kör. 454 (Kolozsvár, Kolozs.) Ker. Magv. XVIII. 105. l. II. 108. l. VII. 111. l. 2. Aranyos kör 478 (Abrudbánya, Sinfalva, Várfalva, Verespatak, Torda.) Ker. Magv. 105. l. II. 108. l. VII. 3. Küküllői kör. 140 (Szőkefalva) Ker. Magv. 105. l. II. 110. l. 4. Maros kör. 95 (M.-Vásárhely, Kaal, Szt.-Háromság.) Ker. Magv. 105. l. II. 108. l. VII. 5. Keresztur kör. 150 (Szt.-Demeter, Csöb, Korond, M.-Zsákod, Véczeke, Rava) Ker. Magv. 105. l. II. 108. l. VIII. 6. Udvarehely kör. 62 (H.-Karácsonyfalva) Ker. Magv. 105. l. II. 110. l. 7. Háromszék kör (S.-Szt.-Iván) Ker. Magv. 105. l. II. Összesen 1409.

³ Halmágyi i. m. 301—2. ll.

⁴ Prot. gen. cons. II. 19. l.

⁵ Halmágyi i. m. 276. 395. ll.

varhelyszék 3 · 3 helységében oratoriumok és parochiáknak etc. helyek excindálását¹ rendeli el a vallásügyi bizottság. Aranyosszéken e három hely: Bágyon, Harasztos, Várfalva.² Harasztoson a reformátusoktól veszik el a templomot. Ugyanezt Bágyonban az unitáriusokéval is megkísérlik, de az elkoseredett asszonyok — mivel a székely katonaságot viselő férfiak a támadóknak nem állhattak ellent, — a jezsuitákat elkergették.³ Hogy nem a várfalvi, hanem a sinfalvi templomot veszik el, azt Dindár Dávid sinfalvi r. kath. földbirtokos a királyi fő kormányshékhöz küldött ajánlatával eszközölte ki.⁴ Dindár 7 pontban indokolja a sinfalvi templom elvételének czélszerüségét: 1. A hívek a templom elvétele után könnyen kath. vallásra térnek. 2. A várfalvi templom elvétele „csak külső különös haszonnal járna, mert ezek religiójukhoz vakmerően ragaszkodnak.“ 3. A sinfalvi fundatiók hasznosabbak. 4. Sinfalva: Kövend, Rákos, Várfalva, Mészkö, Szent-Mihályfalva faluknak közepén fekszik. 5. Sinfalváról „a szegény lelkeknek segítsége“ hamarább érkezetik. 6. A nagy távolság miatt nem lesz „örök veszedelmek sokaknak.“ 7. 1720—1739 esztendőkhöz valamelyikében a templom elvételére már történt intézkedés. A fő kormányshékhöz tetszett az ajánlat. Az ügy további intézését Miske Imre Aranyosszék főkirálybírójára, Dindárra és a jezsuitákra bízták, a kik 1772. nov. 30. a szomszéd falvakból dobszóval összetoborozták a székely katonaságot s a templomot minden javaival együtt elvétették.⁵

Csak a legkisebb harangot adták vissza az unitáriusoknak. E nagy csapást a katolikusok még elviselhetetlenebbé tették az által, hogy az unitárius pappal és hiveivel kontraktust írtak alá, mely szerint az elvett javakat jó szándékból, kényszerítés nélkül engedték át a katolikusoknak. A predikátor vonakodott az aláírástól, de látván vele szenvedő hiveit, a kik az ijedelmektől és fájdalomtól már szinte halálra váltak, megszánta őket s aláírta a kontraktust. 1773. április 18-áig lakhatott a papi házban az unitarius pap, ekkor ki kellett költöznie. Aranyosszék főkirálybírójához törvényes elégtételért folyamodnak.⁶ De elégtétel helyett fenyegetéssel, „arestumba“ küldéssel elutasítják őket. Elkeseredve fordulnak a generale consistoriumhoz: „Kérjük az élő Isten szent nevére, ne hadjon tiszt. uraink

¹ Halmágyi i. m. 313. l.

² Halmágyi i. m. 300 l.

³ Orbán B. Bágyonról szóló leírásában említi.

⁴ A sinfalvi templom elfoglalását ajánlja D. D. Köz. Benczédi G. Ker. Mgv. XVIII. 168—9. ll.

⁵ A sinfalvi templom erőszakos elfoglalása 1772. nov. 30. Köz. Benczédi G. Ker. Mgv. XVIII. 36—40. ll.

⁶ Adatok a sinfalvi templom elfoglalásához. Köz. B. G. Ker. Mgv. XVIII. 305—309. ll.

kegyelmek minket oktatás és védelem nélkül, mert ha ügyünket fel nem veszik s ott, a hol illik rajtunk nem segítenek, mi magunkban elégtelenek vagyunk s talán foganatja sem lenne, a mi instantiánknak oly hathatos, mint a szent konsistorium méltóztatik intercedálni.“¹ A konsistorium megígéri, hogy „a panaszt az instansok instantiájok szerint per externum a flgs. kir. guberniumnál alázatosan feladni el nem mulasztja.“² De a guberniumtól semmi orvoslás sem érkezett.

Abrudbányai ekkleziánk is a sinfalvihoz hasonló sorsban részesült. 1753-ban Br. Bornemissza kincstárnok Abrudbányára ment, magához hívatta bölöni Mikó Sámuel s követeli, hogy az unitárius templomot — bizonyos pénzösszeg ígérese mellett — engedjék át a katolikusoknak. Mikó megígéri a segítséget egy kath. templom építésére, de az ő meglevő templomjukat nem engedhetik át. A kincstárnok alkuval nem boldogult, megkezdődött hát a lélek-vásárlás. Az unitarius bányász-munkásokat kényszerítik hitük elhagyására. 1775-ben már a katolikusok lélekszáma meghaladja az unitariusokét. 1777-ben a kath. püspök informálására Mária Thérézia kiadja a rendeletet, hogy, mivel a katolikusok többségben vannak, az unitarius templom legyen a katolikusoké. 1778-ban elveszik a templomot. Mikó és társai eleget folyamodtak mindenfelé, de a királyné uralkodása alatt elégtételt nem kapnak.³ Torda-Aranyos kör többi ekkleziáiban: Tordán, Toroczkón, Toroczkó-Szt.-Györgyön, Turban a dézma negyedet vették el.⁴ Mindeniknek kijutott a veszteségből.

Kolozsvár volt az unitáriusok központja, ezt szerették volna megsemmisíteni mindenek előtt a r. katolikusok. A III. Károly alatt működő jezsuita szellem kevés híjján teljesítette is a megsemmisítést, vagyonából kifosztotta az unitariusokat. Mária T. uralkodása alatt már inkább csak a térítést üzték, mert nem igen volt a mit elvegyenek. A kórházban még volt részük, de Bajtai r. kath. püspök intézkedése folytán innen is kiszorítják őket. Mikor a belvárosból a külmagyar-utczába helyezték át a kórházat, Bajtai ezeket írja a plébánosnak: „R. kath. oratoriumnak adassék át a kapu bejárásnál az első szoba; . . . a reformált hitűeknek jelöltessék ki oratorium az épület másik részében; az unitariusok oratiuma pedig adassék át a feledékenységnek“. 1768. nov. 24.-étől kezdve — királyi rendeletre — a kihalt unitar. betegek helyébe katolikusot vettek fel.⁵

A székely-kereszturi körben felállítandó r. kath. parochiáknak

¹ Prot. gen. cons. II. 386—388. ll.

² Prot. gen. cons. II. 386—388. ll.

³ Abrudbányai és Verespataki ekkleziák tört. . . Ker. Magv. XXXIII. 220.—23. ll.

⁴ Ker. Magv. XVII. 77. l. és XIII. 295. l.

⁵ Jakab E. i. m. III. 373—4. l.

kijelölt három hely: Etéd, Szitás-Keresztur, Ábrahámfalva volt.¹ Az unitariusok rovására akartak terjeszkedni. De mivel ez nem sikerült, ők pedig itt is látni akarták munkájuk eredményét, valószínűleg így gondolkozva vették el 1779-ben a bordosi és 1788-ban a csöbi unitar. templomokat.² 1760—81.-ig terjedő évek alatt a jezsuiták: Bordos, Csöb, Rava, Szt.-Demeter, Véczeke, Bözöd-Ujfalu, Korond, stb. községekben erős actiot, elnyomást fejtettek ki az unitariusokkal szemben.³ Nagyobb eredményt azonban csak az említett két faluban értek el.

Az udvarhelyi körben sem volt kisebb a catholicismus szándéka az unitariusok iránt, mint a keresztureiben. 1774-ben Nagy Mihály tordai iskolánk igazgatójának eltemetését, mert „unitarius“ volt, Udvarhelyen nem engedték meg. A szentmihályi ekklezsia hívei vitették ki és temették el.⁴ 1777. jul. 2.-án Homoród-Karácsonyfalván a katolikusok búcsura gyűltek össze. Az össze-gyűlt sokaság a jezsuiták biztatására megtámadta az unitar. templomot. E támadásnak az unitariusok ellentállottak s az egész „processiot“ szétverték, a miért őket a gubernium perbe fogta, büntetésül a védelemben résztvevő unitar. papokat, mes-tereket, híveket elcsukatta, megbotoztatta és megrendelte nekik, hogy építessenek egy díszes r. kath. templomot. Az unitariusok nem szívesen, de mégis felépítették a gyűjtés útján szerzett összegből.⁵

Marosszéken Szent-Háromságon (régebben Szent-Rontás) a katolikusok 1752. martius 30.-án az unitarius templomot (mely a Bethlen G. törvénye alapján lett az unitariusoké), parochialis épületeit, temető helyét elvették. Az unitariusok épen reggeli istentiszteleten voltak, a mikor kevés helybeli, de annál több vidékről összegyűlt katolikus megtámadta a templomot és elfoglalta, a „papot és mestert lakásából kihányták.“ Az unitariusoknak ez annál rosszabbul esett, mivel 1740—2. évek körül az ők segítségével és szomszédságukban egy igen csinos kath. templomot építettek. Ezért április 17.-én az unitariusok templom és más javaikat visszafoglalták. A templomba bevitt oltárt „templomjukhoz tisztességesen vitetni akartuk, azt nem engedték volna: azon kath. templomhoz adjungált temető helyben kellett tisztességesen minden sértés nélkül letéteznünk, melyeket azután maguk bevittek a templomba.“ A gubernium ez állítólagos „zene-bonáért“ vizsgálatot indított s a templomot zár alá helyezte. Az ügy 1764-ig húzódott. 1764. február 29.-én kihirdették a következő ítéletet: „a zár alatt levő templom a r.

¹ Halmágyi i. m. 300. l.

² Ferencz J. i. m. 244. l.

³ Ker. Magv. XVIII. 108—109. II.

⁴ Ker. Magv. XIII. 288. l.

⁵ Ker. Magv. XIII. 155. l.

katholikusoknak adassék, a falu ne „Szent-Rontásnak, hanem „Szent-Háromságnak“ neveztessek.“¹ Allitólág a nyárad-szent-mártoni unitarius templomra is kezet akartak tenni a r. katholicusok. De megijedtek az egyezségtől, melyet a hagyomány szerint — a szent-mártoni, bere-kereszturi és márkodi protestáns egyházak hívei kötöttek, hogy t. i. bármelyik templomot támadják meg a pápisták, a többiek — 13 éven felül — tartoznak azonnal segítségére menni.²

A királyné rendeletére a nyárad-gálfalvi és káli unitar. templomokat is bezárták. Agh István püspök a kormányzékttól kapta a királyné decretumát, melyben az uralkodó kárhoztatja a szent-rontási templomnak visszafoglalását. Megemlíti benne, hogy Nyárad Gálfalván és Kálban az unitariusok királyi engedély nélkül templomot, tornyot emeltek. Hibáztatja ezért a világi előjáróságot, de az egyházit is, mivel az idevonatkozó rendeletek előttük is ismeretesek kell hogy legyenek. „E templomokat rögtön bezárják és őrizet alá teyék. Az építőket nyomozzák ki és az eredményről teyenek jelentést. Ez a mi királyi akaratunk.“³ E szigoru rendeletet végre is hajtották. A templomok zárva voltak, a mig a királyné a gálfalvi és káli unitariusok kérését meghallgatva, 1772. oct. 4.-én a gálfalvit, oct. 11.-én a kálit megnyittatja és az unitariusoknak visszaadattatja.⁴

A küküllői körben Szőkefalván 1744-ben october 30.-án⁵ „a jámbor, vakbuzgó“⁶ gr. Haller János kormányzó véteti el az unitariusok templomát. A pap és mestertől „per fraudem“ magához vette a czinterem és templom kulcsát s mielőtt megvirradt volna, fegyveres oláhokkal a templomot elfoglaltatta. A püspök, Szt.-Ábrahám Mihálynak a templom visszaadása iránti kérése, melyet a kormányzóhoz küldött, nem használt. Ugyanazon évben a Sárosi-család által testált dézrát is elveszik.⁷ Szőkefalváról a jezsuiták az egész vidékre jártak. 1764-ben a dicső-szent-mártoni templomot is meg akarták szerezni, de az unitariusok templomuk védelmére a czinteremben összegyűltek s így a jezsuiták nem mertek támadni.⁸ A templomot (Küküllő körben) csak Szőkefalván, de a dézma negyedét több helyen: Adámos, Dombó,

¹ Benkő Károly Marosszék ismertetése, 159—162. ll.

² Benkő K. i. m. 171. l.

³ Maros. dioec. prot. IV. sz. 113—115. ll.

⁴ Maros. dioec. prot. IV. sz. 184. l.

⁵ Szent-Ábrahám püspök szerint oct. 30.-án. Belényesi désfalvi birtokos az elvételt dec. 30.-ra teszi, a mi azért nem fogadható el, mert egy nap alatt az akkori körülmények között Szent-Ábrahám nem értesülhetett az elvételtől. Már pedig ő még azon évben kéri Hallert, hogy az elvett templomot adják vissza. v. ö. Ker. Magv. XII. 153—157. ll.

⁶ Így jellemzi Halmágyi i. m. 263. l.

⁷ Benczédi G. A szőkefalvi ekklézsia tört. Ker. Magv. XII. 153—158. ll.

⁸ Ugyanaz, ugyanott.

Dicső-Szent-Márton, Bethlen-Szent-Miklóson egészen és Széplakon egy negyedét vették el.¹

Háromszéken Kőrispatakon az unitariusoknak és reformátusoknak közös templomuk volt, papjaikat is közösen fizették. Mária T. uralkodása alatt „katonai erőhatalommal foglalták el a templomot, parochialis épületeket és a külső birtokokat is.”² Laborfalván és Sepsí-Szent-Iványon a templomelvétele ügye megkezdődik 1725-ben s csak 1762-ben fejeződik be. A sok pernek, folyamodásnak eredménye az lett, hogy a templom és hozzá tartozó javak elvesztek.³ Így apasztotta a Dajka Keserű ref. püspök, fejedelmi biztos kegyetlenségei elől megmenekült ekklezsiáink számát a királyné katolikus egyházpolitikája. — Brassóban a jezsuiták az unitariusokat éppen urvacsora osztáskor támadták meg; a papot elkergették, a bort és kenyeret széjjel hányták.⁴ 1777-ben templomuktól is megfosztották.⁵

Mindenütt volt valami baj s mint Ferencz József mondja — könnyebben fel lehetne jegyezni azokat a községeket, melyekben az unitariusok bántatlan maradtak, mint azokat, a melyekben kisebb-nagyobb károkat szenvedtek. A jezsuiták, missionáriusok házról-házra mentek az emberekhez s őket szép szóval rábeszélve vagy erőszakos eszközökkel térítették a kath. vallásra. A hol az unitarius hívek templomuk elvétele miatt kis családi pitvarok fedele alá szorultak, ott sem hagyták őket békében. A missionáriusok ilyen szavakkal támadják meg az imádkozó unitariusok itt-ott összegyűlt kis csoportját: „Tü mit csináltak, tudgyátok-e, hogy a király engedelme nélkül nem lehet oratoriumot is tartani? Éz oratorium: tudjátok meg, hogy ennek megadjátok az árát, többször meg ne próbáljátok, hogy egybe gyűjjetek.”⁶ Sokféle fenyegetéssel, „marháik elköötésével” kényszeríték, hogy a kath. templomba járjanak.⁷ Nemesoda hát, ha az unitariusok között oly nagy volt a jezsuita missionáriusok iránti ellenszenv, hogy még pénzükért sem adtak nekik eledelt. „Némely helyiségekben — írja a gubernium a konsistoriumnak — a missionáriusoknak pénzekért is megkivántató eleséget nem administráltak, melyet őfelsége is resentialt. „A konsistorium elrendeli a papoknak, „hogy ekklezsiájukban publikálják, hogy az atyafiak az ilyen missionáriusoknak pénzekért, a miben lehet, culturáljanak, ne akadályozzák az élelem fentartásával.”⁸

Az irodalom és oktatás terén is megtalálhatjuk az állam-

¹ Ker. Magv. XVII. 77. 1

² Orbán B. Háromszék leírása 50. l.

³ Orbán B. i. m. 198 l.

⁴ Halmágyi i. m. 304. l.

⁵ Ferencz J. i. m. 263. l.

⁶ Ker. Magv. XVIII. 40. l.

⁷ Prot. gen. cons. II. 286. l.

⁸ Prot. gen. cons. II. 372. l.

hatalom egyházpolitikájából származó elnyomásnak mindenféle módját.

Mária T. alatt két nagyobb iskolájuk van az unitariusoknak: Tordán és Kolozsvárt. A kolozsvári iskola anyagi helyzetét megismerhetjük a főtanácsnak a kir. kormányshoz küldött fölterjesztéséből. Szükséges volna — írják az unitarius főtanácsból — a kolozsvári iskola részére egy alkalmas hely. A meglevőknél több tanító és tankönyv. A tanítók és tanítványok részére több önfentartási mód, mert alapjaik: piaczi nagy templom, boltok, dézma, fejedelmi adományokból birt falvaik, pénzen szerzett házaik, óvári és piaczi iskolájuk, nyomdájuk 1716—18. elvették s a r. katolikusoknak adattak át. Az ezután szerzett házakat — úgy-ahogy — iskolának átalakították. Nekik más alapítványuk nincs, mint 8 (nyolcz) mázsa ugynevezett *nemes só*, a mit a kolozsvári főtanoda a kolozsi sóbányából kap; két *sütőház*, mit két kegyes adakozótól (Vargyasi Dániel Ferencz és Kaali Kun István alapítványából 1746. mart. 8.-án vették meg. L. Ker. Magv. XIII. 170. l.) bírnak, melyek jövedelme az iskola fenntartására nem elegendő.¹ Az anyagiakban tordai iskolánk sem állott jobban. „A tordai iskola eleitől fogva csak az ekklézsia (t. i. a tordai) jövedelméből építettett és *olykor* csak az ekklézsia adakozásából tartatott fenn.”² „Gyermek koromtól mostanig (1737—1774-ig) — írja Nagy Mihály professor — kenyérrel, főzelékkal, fával, sőt ázalékkal és más természetbeliekkal a tordai ekklézsia segítette és segíti az ifjúságot.”³ Így az 1721. nov. 2.-iki nagy esapást, — mikor Virmond Hugó Damián katonáival „a piaczi templomból az unitar. egyházat kizárta, elvitték az egyházi alapítványokat és egyéb egyházi javakat.”⁴ — az iskola is megérezte. Az iskola helyiséget megszorítják, mivel az auditoriumot oratoriummá alakítják át. Szentiványi Bartók János által az iskolának hagyományozott belső telekre papi lakot építenek,⁵ ezzel az iskola jövedelem forrásait kevésbitik . . . E sajtó sebek Mária T. uralkodása alatt sem gyógyultak be, sőt, a hol lehetett, súlyosbitották azokat.

1754-ben még a fa vámot is, a mit az unitarius diákok a várostól kaptak, a r. katolikus tanítónak adják.⁶ Az elemi iskolákat rendesen a templommal együtt vették el. A kormány katolikus egyházpolitikájától indítatva a templommal egybekapcsolt elemi iskolákat, a művelődés közvetlen forrásait igyekezett először megsemmisíteni vagy megszerezni, azután „a bűnös eretnység szerzőit, pártolóit könnyebb a jó utra (a kath. vallásra) visszavezetni.” A hol csak lehetett, a megkáro-

¹ Uzoni Fosztó István Tom. III. 3. köt. 758. l.

² ³ ⁴ ⁵ Varga Dénes: A tordai unitar gymn. tört. 72. l., 26. l., 19. és 29. ll., 20. l.

⁶ Ker. Magv. XIII. 295. l.

sítás nem maradt el... De iskoláink így, tépett szárnyakkal is inkább megközelítették a nevelés célját, mint bármely bőségben dúsuló katolikus intézet. Ezek inkább a szerzetnek, a felsőbbségnek, az uralkodó háznak neveltek, míg amazok a haza, a nemzet szeretetét éppen úgy belecsepegtették az ifjuság szívébe, mint a vallását, az egyházét. — Az unitarius ifjuság a XVI. száz év óta állandóan látogatta a külföldi egyetemeket.¹ Mária Therézia alatt azonban alig egy néhányan² mentek külföldi tanulmányútra. — Az unitar. irodalom fejlődését a censura, könyvrevízió intézménye, nyomda hiánya meggátolták. 40 év leforgása alatt (1740—1780.) csak két könyv-kiadó írója volt az unitariusoknak: Szentábrahádi Mihály püspök és Váró Mihály marosvásárhelyi ügyvéd.³ Egyházi beszédeink⁴ tankönyveink⁵ és más irodalmi művek csak kéziratban vagy még igysem maradtak fenn. Nyomatott mű nem soknak örököltette meg nevét, emlékét.

Az erős katolikus egyházpolitika korlátlan actiója súlyosan nehezedett az unitariusokra. Jó mód, hatalom, társadalmi kitüntetés, hírnév, — de nemcsak ezek, hanem otthon és boldogság, tekintély, kényelem, élvezet, sőt a mindennapi kenyér is biztosan csak a katolikus egyház útján szerezhető meg. Sőtét, dohos levegőjű kor ez, melyből virágos élet sem az egyes unitariusra, sem az egyház egyetemére nem fakadhatott. Az unitariusok is elmondhatták Madách agg eretnekével: „Erősek vagytok, tesztek kény szerint, de jó-e a tett, itél majd az ég“... Káros következmény mindenben és mindenütt... De ne tagadjuk el, mégis volt jó, üdvös dolog is, melyet ez a nagy elnyomás, üldözés eredményezett és ez: az összetartás, áldozatkészség volt. Ugyis van az, a hol az egyik test functióinak nagyobb szüksége van egy másik test szolgálataira, ott az egyének inkább egymásra vannak utalva.

Az unitarius összetartás közmondássá vált, napjainkban is mint dicséretes példát emlegetik. Ez a dicséret a XVIII. százév unitariusainak szól, azoknak, a kik „atyafiságos összejöveteleikkel“ annyiszor eltávolították az egyházunk feje felett leszakadó félben függő Damokles kardját. Összejöveteleiknek csak egyszerű, beszélgetés színezetet adtak, de sokkal több volt ennél, mert

¹ Az Odera melletti frankfurti egyetemen 1646—1743-ig 17 unitarius ifjú tanult. „A frankfurti egyetem hallgatói Erdélyből.“ Köz. Kanyaró F. Ker. Magv. XXX. 289—290. ll.

² Tudomásom szerint csak három: 1. Kövendi Kovácsi Tamás (Ker. Magv. XXX. 290 l.) 2. Lázár István püspök és 3. Nagy György, aki hazajövetele után katholizált 1771—75. l. Prot. gen. cons. II. 390—412. ll.

³ Jakab E. i. m. III. 321—22. ll.

⁴ L. Deák M. Halotti beszédek kiválóbb írói a XVIII. sz. esztendőben. Ker. Magv. XXI. 336—48. ll.

⁵ L. Szent-Ábrahádi Mihály és Agh István püspökök irodalmi munkáit. Ker. Magv. I. 168—172. és XVII. 67. ll.

itt pattantak ki azok a gyémántszemek, azok a nemes eszmék, melyek egyházunk megmentését eszközölték.

A Mária Therézia uralkodása alatti „unitarius áldozatkész-ség“ is közmondássá lehet.¹

¹ I. Ezt mutatja a következő adakozás: Lázár István püspök 1771-ben ment külföldi tanulmányújtára, 1776-ban jött haza. Ez idő alatt az egyház küldött neki:

1. 1773. februárban az akadémitáknak (t. i. Lázár I. és Nagy György-nek) arányosan megosztva 402-64 frt, a mely összegből Lázár I.-nak jut	201 frt. 32 pénz.
2. 1773. májusban Lázár Istvánnak	207 „ — „
3. 1775-ben küldött összeg:	
a) Maros-Vásárhelyi tekintetes uraink	126 „ 44 „
b) Tkts. Siménfalvi ur	51 „ 20 „
c) Kolozsvári mester legények	4 „ 76 „
d) Kolozsvári eklézsia.	64 „ 04 „
4. Lázár István kimenetele előtt az eklézsiákat bejárta s az így gyűjtött összeget is magával vitte:	575 „ 23 „

Összesen: 1229-99 frt-ot¹

II. Kimutatás ² 1740—77-ig collectázás ³ után az iskolák, szegény atyafiak számára és egyéb szükségekre egybegyűlt összegről:

1. Aranyos kör 1497 mft. 13 dén. 2. Kolozsdoboka kör 42 mrt 52⁴ 3. Fejér kör 1326 mft. 83 dén. 4. Küüllő kör 878 mft. 70 dén. 5. Maros kör 1214 mft. 53 dén. 6. Udvarhely kör 1146 mft. 47 dén. 7. Háromszék kör 1194 mft. 25 dén. 8. Keresztur kör 1527 mft. 04 dén. Összesen 8829 mft. 47 dén.

¹ Prot. gen. cons. II. 390. 391. 412 ll.

² A kollektázás adatai 1740—77. évek gen. cons. prot.-ból valók. A népesedés adatait a marosköri esperesség levéltárából vettem. Dioeces. prot. IV. 132. l.

³ A „collectázás“ abból állott, hogy a papok és mesterek házról-házra jártak és adományokat gyűjtöttek. A gyűjtött összeget az espereshez küldötték, ezek pedig a főtanácsi és zsinati gyűléseken az egyház pénztárába szolgáltatták. Évenként begyűlt: 100—250 mft.

⁴ Bizonyára azért gyűlt így kevés, mert a kolozsvári eklézsia, ha az iskolai szükség vagy más szükséglet hiányzott, azt fedezte.

És hogy mennyire fedezte, ez adat is eléggé mutatja: „A kolozsvári vener. unitaria ecclesia maga memorialissában illendő tekintettel jelentette, mely igen megszükölt volna ecclesiastica cassája és ebből kételenítettnek alkalmatlankodni, hogy a gen. synodus segítséggel lenne kéréseiben, a mikről eddig nem alkalmatlankodott: nevezet szerint a professoralis házakat mind eddig csak egyedül a supplicans ecclea adta és tartotta, melyek közül a Monostor utcai tiszteletes professor Lázár István uram szállására recenter az ecclea ezer (1000) forintot költött, azon 500 (ötszáz) forintok felett, melyeket néhai Váro Mózes uram conferalt volt annak megépítésére, és így, hogy az ecclea ennyi költségben sublevatának hathatósan installya. Megtekintvén ezért a gen. synodus az ecclesiának méltó kérését, önként accedált erre, hogy tiszt. professor Lázár István uram a Monostor utcai mostani szállásának alsó részéről költözzék a felső házakban. Az alsó részből engedvén az ecclesia Lázár uramnak annyi commoditást, a mennyire elkerülhetetlenül szüksége lészen; a több alsó rész házakat az ecclea elocallja

Kerek számban 9 ezer mfrt. gyűlt be kollektázás útján, a mi mostani pénzünk szerint 80—90 ezer koronát tesz.

Az áldozatkészségben legelől jártak P. Horváth, Vargyasi Daniel, Zsuki, Kénosi Sándor, Szentiványi, Ürmösi, Maurer, Simén, Dézsfalvi Simon, Sepsi-Szentiványi Henter, Toroczka, Kaali Nagy és Kun, Bágyoni Váró és Darkó, Kövendi Gál, Tordai Székely, Nagyajtai Nagy stb. stb. családok, melyeknek adományai évről-évre megújultak. Ezeknek csak névsorát közlöm, mert adományaik mennyisége kiszámíthatatlan, megmérhetetlen.

Csodálatos lemondással áldozott minden unitarius egyháznak. Az említett kollektázási és az akadémitának küldött összeg és ez a névsor a mellett bizonyítanak, hogy az unitarius egyházban, mint erkölcsi intézményben a királyné egyházpolitikája kifejtette az erkölcsi erőt s így a hívőknél „az életszentségig fokozódó erényesség“ mutatkozott. Ennek az erényességnek s a Szent-Ábrahám Mihály, Agh István püspökök, Vargyasi Daniel Péter, Dézsfalvi Simon János, Sepsi-Szentiványi Henter János, P. Horváth Boldizsár, Ürmösi Maurer Sámuel és P. Horváth Ferencz főgondnokok bölcs és tapintatos vezetésének köszönhetjük egyházunk megmentését. Ők a jelent a jövőre néző szemmel irányították; hittek, reméltek „egy szebb jövőben“, mely a tiszta multat követi.

BODÓCZI SÁNDOR.

annualis taxusra és a taxán fellyül hatvan (60) magyar forintig a communitásunk magára veszi, hogy annuatim a cassae perceptor administralhassa az eccela számára. Ergo instantiam, mely szerint a házra recenter erogalt ezer forintnak interesse kijár usque ad ulteriozem gen. consistorii dispositionem.“ (Nro. III. prot. gen. cons. 52. l.

Barabás Ábel új Petőfije.

Petőfi. Irtá : *Barabás Ábel*. Budapest, Franklin-Társulat. 1907. 286 l. 8-r
Ára : 4 és 6 korona.

Félve fogok íráshoz, mikor csak az lehet czélom, hogy egy geniének (lángész?) készült tanítványom ne merüljön az előtte megnyilt alföldi mocsárba.

Barabás Ábelünk nevében benne van az őskori Bábel. Nomen et omen : bábeli zürzavar és értetlen érthetlenség van a mult évben kiadott új könyvében.

Első szárnypróbálásakor mint marokkói sáska ugrott fel a desperado-féle esperanto-mélységbe rántó nyelv csúcsára. Még a francia akadémia is megvette e fura művet hallhatatlanjai okulására, ha a kolozsvári „Ellenzék“-nek ebben hihetünk.

Második művével Radákovies regényirót vasgerebenezte ki bécsi sirjából. Úgy megbámulta ennek semmitmondó, mégis szószaporá, üresen fecsegő magyar jellemeit, mint az akkor nagynek képzelt Ugron Gábort. Bodnár Zsigmond tanítványának szegődött e művében, bár mesteréről mindig mélyen hallgat. Bodnártól tanulta „Vas Gereben“-jében közreadott ez agyrémet is:

„A korszellem minden százévben *szabályszerűen* szokott változni“. Mivel okolja meg ezt? Persze arra sem Bodnár, sem Barabás nem gondolt, hogy az idő emberi találmány s a természet mit sem tud róla. Hogy szabhatná magát a művelődés s a korszellem, mint Barabás mondja, az ember alkotta kétes bölcsességű időmértékhez.

Legújabb Petőfi-je Taine francia műgyárának kölcsönvett gépeivel készült. A gerince új Petőfinknek az őt jellemző geológiai rétegekkel együtt mind a francia műgyártó bélyegével van ellátva. Barabásunk a nehéz francziaság helyett a könnyebb Harrach József fordítását használta fel az Olsó Könyvtár Franklin—(tyulai-féle kiadásában. (Újabb kiadás 162—4. sz. Budapest, Franklin-Társulat. 1879. 144 l.)